

**Από το πεδίο στο αρχείο και από το αρχείο στο πεδίο:
μία διαδρομή διπλής κατεύθυνσης και τα μεταπεδία
της εθνογραφικής έρευνας**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η προσέγγισή μας στηρίζεται αφενός σε έναν ιστορικό άξονα, μέσω του οποίου θα διατρέξουμε την ιστορία της επιτόπιας έρευνας για την ελληνική λαογραφία και το Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών ειδικότερα, και, αφετέρου σ' έναν θεωρητικό-μεθοδολογικό άξονα μέσω του οποίου αντιλαμβανόμαστε τις όποιες διαστάσεις της επιτόπιας έρευνας ως επιστημονικής, αλλά και βαθιά ανθρώπινης, εμπειρίας. Οι αναφορές σε «αρχείο» και «πεδίο» υποκρύπτουν ωστόσο ένα σαφές επιστημολογικό παράδοξο: αυτό της μη συμβατικής σύγκλισης μεταξύ δύο διαφορετικών μεθοδολογικών πειθαρχιών, εκείνο της λαογραφίας και αυτό της σύγχρονης ανθρωπολογικής-εθνολογικής έρευνας. Η διαχείριση αυτού του παραδόξου, ακριβώς, προϋποθέτει την ιστορική οπτική όσον αφορά την προσέγγιση της λαογραφικής ύλης, αλλά και την επιστροφή στο πεδίο με σύγχρονα μεθοδολογικά εργαλεία για την επικαιροποίηση των καταγραφών και των σχετικών παρατηρήσεων.

Ο προβληματισμός που θα αναπτύξουμε στη συνέχεια, έχει έναν ιστορικό και έναν σαφώς μεθοδολογικό προσανατολισμό, ο οποίος συνδέει άμεσα το αρχείο με το πεδίο και στην πραγματικότητα τα αντιμετωπίζει ως τις δύο όψεις του ίδιου πράγματος, της επιτόπιας έρευνας μέσα από μία αναδρομή στην ιστορία της - εν προκειμένω με αφορμή τα 100 χρόνια από την ίδρυση του ΚΕΕΛ. Πρόκειται για μία διάσταση των αρχείων και της επιτόπιας έρευνας, που μας έχει απασχολήσει επί σειρά ετών¹: είναι προφανές, για όποιον φιλοξενείται ερευνη-

1. Βλ. σχετικές δημοσιεύσεις Παπαχριστοφόρου, 1999, 2001, 2003, 2008, 2009α, 2009β, 2013, 2018α, 2018β και Papachristophorou 2000, 2005 και 2007.

τικά στους χώρους και στο υλικό ενός «ζωντανού» αρχείου, όπως είναι τα εθνογραφικά-λαογραφικά αρχεία για παράδειγμα, ότι πίσω από τα τεκμήρια, πολύ πριν και πολύ μετά από αυτά, υφίστανται κοινωνίες, άνθρωποι και πολιτισμοί, περισσότερο ή λιγότερο μεταβλητοί στο πέρασμα του χρόνου. Οπωσδήποτε, πρόκειται για μία όψη με ρομαντικά χαρακτηριστικά που εν δυνάμει ενδύουν ποιητικά κάθε έρευνα αρχείου. Στην πράξη και επί της ουσίας, όμως, όσον αφορά τη συγκέντρωση αυτού του υλικού και την προοπτική της διαχείρισής του στο πέρασμα του χρόνου, τίθεται το ζήτημα της διακριτής μεθοδολογίας μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών πειθαρχιών που, στο πλαίσιο της ιστορίας του ΚΕΕΛ και των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα, έχουν υπαγορεύσει τη συγκέντρωση υλικού τεκμηρίωσης όσον αφορά τον λεγόμενο «λαϊκό» πολιτισμό: εκείνη της λαογραφίας κατά βάση, κι εκείνη της ανθρωπολογίας, πολιτισμικής και κοινωνικής, από τη δεκαετία του 1970 και εξής. Προφανώς, η εν λόγω σύγκλιση δεν αφορά μόνο την ελληνική πραγματικότητα. Το ζήτημα παραμένει πάντοτε επίκαιρο, αποτελεί αντικείμενο μίας διεθνούς συζήτησης που προέρχεται κυρίως από το χώρο της λαογραφίας-εθνολογίας² και αφορά, συνολικότερα και επί του πρακτέου για τις δύο επιστημονικές πειθαρχίες, στη χρήση ενός μεγάλου όγκου δεδομένων από συμπληρωματικές ουσιαστικά μεταξύ τους επιστημονικές οπτικές. Σε αυτό το πλαίσιο, το περιεχόμενο του όρου «επιτόπια έρευνα» μπορεί να είναι διαφορετικό για τις δύο πειθαρχίες – ας δούμε γιατί.

Με τον όρο «ανθρωπολογία», για την ιστορική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε, είθισται να αντιλαμβανόμαστε την επιστήμη που μελετά «άλλους» πολιτισμούς και κοινωνίες. Στον αντίποδα, με τον όρο «εθνολογία» - που στην Ευρώπη ταυτίζει πλέον το περιεχόμενό του όλο και περισσότερο με εκείνο του όρου «folklore» - είθισται να αντιλαμβανόμαστε εκείνες τις επιστημονικές πειθαρχίες που πραγματεύονται εθνικούς πολιτισμούς³. Σε γαλλικά συμφραζόμενα, οι δύο όροι (ανθρωπολογία/εθνολογία) δεν θα σήμαιναν παρά δύο διαφορετικά επίπεδα στην κατανόηση ενός πολιτισμού και μίας κοινωνίας, τα οποία συμπληρώνονται ή και αναπτύσσονται μέσα από ένα τρίτο, την «εθνογραφία» (πβ.

2. Η οποία βρίσκεται σε βαθύ αναστοχασμό με αφορμή κυρίως τις επικαλύψεις της με την κοινωνική ανθρωπολογία και τις πολιτισμικές σπουδές (πβ. επετειακό τεύχος του περιοδικού *Cultural Analysis* (2015), για τα 50χρονα της SIEF το 2014, και με τίτλο “What’s in a discipline?”).

3. Οι μικρές τοπικές πολυπολιτισμικότητες, που μπορεί να ξεφεύγουν είτε στην προέλευση είτε στην ουσία τους από τα όρια κάθε εθνικής ομοιογένειας όπως την επέβαλλαν τα έθνη-κράτη της νεοτερικότητας, αποτελούν κατά την άποψή μου πολύ περισσότερο αντικείμενο της ανθρωπολογίας και όχι τόσο της λαογραφίας. Και τούτο γιατί, τα ζητήματα ταυτότητας είναι εξαιρετικά σημαίνοντα σε αυτά τα πεδία έρευνας.

Levi-Strauss, 1974: 313 κ.ε. και 1973: 11-44). Για τον αγγλοσαξωνικό χώρο, όμως, με τον όρο «εθνογραφία» περιγράφουμε είτε το κείμενο που προκύπτει σε συνέχεια μίας μακράς έρευνας πεδίου, είτε την ίδια τη μέθοδο διεξαγωγής αυτής της έρευνας⁴. Όσον αφορά την ίδια τη λαογραφία, στην Ελλάδα αλλά και στην ανατολική Ευρώπη υπάρχει ακόμη μία ζωντανή παράδοση λαογραφικών σπουδών, ενώ κατά την άποψή μου ο ελληνικός όρος «λαογραφία» όσον αφορά το επιστημολογικό του περιεχόμενο δεν ταυτίζεται με κανέναν από τους τέσσερεις όρους που προανέφερα⁵ – πιθανότατα λόγω των πολύ ισχυρών ιστορικών καταβολών της. Αξίζει να θυμηθεί κανείς σε αυτό το σημείο, ότι ο όρος «Λαογραφία» προκύπτει από έναν ευφάνταστο νεολογισμό του θεμελιωτή των σχετικών σπουδών στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, Νικόλαο Πολίτη, με τη σύμπτυξη και ταυτόχρονη απόδοση στην ελληνική γλώσσα των αγγλικών όρων *Folk-lore* και *Ethno-graphy*, σε αντικατάσταση όρων όπως «εθνογραφία» ή «λαολογία» (πβ. Αλεξιάδης, 1988: 41-53).

Το *Λαογραφικόν Αρχείον* στα 100 χρόνια της θεσμικής του διαδρομής⁶ έχει σωρεύσει πλούσιο πρωτογενές ανέκδοτο και έντυπο λαογραφικό υλικό αλλά και μουσικές καταγραφές και ηχογραφήσεις, φωτογραφίες και κινηματογραφήσεις, για όλες τις εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού ως προς τον πνευματικό και υλικό βίο, το οποίο χρονολογείται από τον 19ον αιώνα και εξής. Η συγκέντρωση του υλικού αυτού, άμεση προτεραιότητα και λόγος ύπαρξης ενός Αρχείου γενικότερα (Bolstad Skjelbred, 1999:1 και Salomonsson, 1999: 2-3), πραγματοποιήθηκε με όλους σχεδόν τους δυνατούς τρόπους κατά τη διάρκεια της ιστορίας του

4. Η βρετανική Εταιρεία Κοινωνικών Ανθρωπολόγων (ASA) είναι πολύ σαφής στους σχετικούς προσδιορισμούς, όπως φαίνεται και από τα κείμενα στην ιστοσελίδα της, εν προκειμένω στο: "Ethnography and research ethics" (<https://www.theasa.org/ethics/ethnav/three>).

5. Folklore, εθνογραφία, εθνολογία και ανθρωπολογία.

6. Όπως είναι γνωστό, και αναφέρεται και αλλού σε αυτόν τον τόμο, ιδρύθηκε το 1918 ως ανυποχρεωτικό Ίδρυμα (Νόμος 1304, Φ.Ε.Κ. Α', αρ. 85/18-4-1918). Εμπνευστής και ιδρυτής του υπήρξε ο Νικόλαος Γ. Πολίτης, καθηγητής της ελληνικής Αρχαιολογίας και Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, «πατέρας» της Επιστήμης της Λαογραφίας στην Ελλάδα. Σκοπός του ήταν «η περισυλλογή, διάσωση και έκδοση των μνημείων του βίου και της γλώσσας του ελληνικού λαού». Πρώτος Διευθυντής του Αρχείου υπήρξε ο Στίλπων Κυριακίδης. Το 1926, με την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών, το Λαογραφικόν Αρχείον μαζί με την Υπηρεσία του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας, την Εθνική Μουσική Συλλογή (ιδρύθηκαν το 1914) και άλλες υπηρεσίες υπάγεται στη δικαιοδοσία της, λόγω του εθνικής σημασίας αντικειμένου του. Το 1966 το Λαογραφικόν Αρχείον, επί διευθύνσεως Γεωργίου Κ. Σπυριδάκη, μετονομάστηκε σε Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (Ν. 4545 / 1966). Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας είναι ένα από τα δεκατέσσερα Ερευνητικά Κέντρα της Ακαδημίας Αθηνών.

Λαογραφικού Αρχείου (Μέγας 1957: 648-649), όπως άλλωστε συνέβη και με τα περισσότερα λαογραφικά αρχεία στην Ευρώπη: πέρα από τις αποστολές και τις επιτόπιες έρευνες των συντακτών – ερευνητών του, μεγάλο μέρος του υλικού αυτού συγκεντρώθηκε μετά από την προκήρυξη διαγωνισμών ή την αποστολή ειδικών ερωτηματολογίων και χάρη στην ανταπόκριση ιδιωτών (δημοδιδασκάλων, φοιτητών, ερασιτεχνών λαογράφων) που εξακολουθούν και σήμερα να αποστέλλουν λαογραφικό υλικό από τους τόπους καταγωγής τους.

Η συνομιλία, μεταξύ λαογραφικής θεωρίας και επιτόπιας έρευνας, αντηχεί ιδιαίτερα στις καταγραφές των φοιτητών (λιγότερο των μαθητών), που χρησιμοποιήθηκαν συχνά ως «μέσον» σωστικών συλλογών, αλλά και κλήθηκαν να εφαρμόσουν στο πεδίο τις θεωρητικές / μεθοδολογικές αρχές, που διδάχθηκαν στο αμφιθέατρο⁷. Στον αντίποδα, οι καταθέσεις των ερασιτεχνών λαογράφων μπορεί να ακολουθούν την θεωρία κατά προσέγγιση εικοσαετίας, αλλά, ειδικά όσον αφορά τις προφορικές αφηγήσεις και τα φαινόμενα της προφορικότητας γενικότερα, μπορεί να αποδειχθούν εξαιρετικά κατατοπιστικές καθώς πολύ συχνά οι φορείς μιας πολιτισμικής παράδοσης αντιλαμβάνονται πρώτοι – έστω και διαισθητικά – συλλέγουν και καταθέτουν ανεπαίσθητες μεταβολές στον πολιτισμό που τους πλαισιώνει, πριν αυτές γίνουν και αντιληπτές από την ταξινόμηση. Εκτιμώ συνεπώς ότι τα χειρόγραφα των ερασιτεχνών λαογράφων αποτελούν από μόνα τους ένα ενδιαμέσο πεδίο επιτόπιας έρευνας το οποίο μπορεί να συνδράμει αποφασιστικά στην κατανόηση γεγονότων και φαινομένων του εθνογραφικού παρόντος για τον ερευνητή πεδίου (Papachristophorou, 2007: 402-403 και 419-420).

Στο ελληνικό παράδειγμα δόθηκε εξαρχής έμφαση στη σωστική λαογραφία μέσα από την ιδεολογική, και πολιτική εν τέλει, σύνδεση του νεοελληνικού κράτους με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Σε αυτό συνέβαλαν, αποφασιστικά κατά την άποψή μου, οι ερασιτέχνες συλλογείς και οι δάσκαλοι. Ο τρόπος καταγραφής στις περιπτώσεις αυτές είναι στενά συνυφασμένος με την ίδια την αξιολόγηση της ύλης -αρχικά από τους συλλογείς στο πεδίο και στη συνέχεια από τους συντάκτες στο αρχείο, είτε πρόκειται για άμεσες καταγραφές με τη μορφή παρατήρησης και πληροφορίας, είτε πρόκειται για καταγραφές με τη μορφή «ειδήσεων» (δηλαδή υπαγορευμένων στο πεδίο πληροφοριών)⁸. Ανεξάρτητα από τη μέθοδο (και τα μειονεκτήματα) της συλλογής υλικού με πρωταρχικό

7. Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα καταθέσεων είναι τα 12 χειρόγραφα μαθητών Γυμνασίου, που κατέθεσε ο Γ. Σπυριδάκης από την Κύπρο.

8. Η αποδελτίωση της καταγεγραμμένης ύλης είχε πάντοτε χαρακτήρα αποθησαύρισης για το Λαογραφικό Αρχείο, γι' αυτό και συνδεόταν με την αξιολόγηση της βάσει μίας σειράς ειδικών κριτηρίων, όπως η «αυθεντικότητα» π.χ.

στόχο τη συσσώρευση και τη διάσωσή του (Παπαχριστοφόρου, 1999: 259-262) αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι μεγάλο μέρος του αρχειοθετημένου υλικού οφείλεται σε καταγραφές από μνήμης, πολύ συχνά μέσω ερωτηματολογίων, τόσο ενηλίκων πληροφορητών – καταθετών (Loukatos, 1997: 291), όσο και παιδιών (Παπαχριστοφόρου 2008) –πρακτική που απομακρύνει ακόμη περισσότερο τη σχετική ύλη από τη λογική της επιτόπιας έρευνας.

Πώς θα μπορούσε λοιπόν να αποδοθεί εκ των υστέρων το ίδιο το «πεδίο» της εθνογραφικής έρευνας μέσα από τόσες τεθλασμένες διαδρομές που χάνονται στο χρόνο; Η απάντηση βρίσκεται στην ιστορία και στη σπουδαιότητα της επιτόπιας έρευνας, στις διάφορες φάσεις της, και πάντοτε σε συνάρτηση με τις υποκείμενες θεωρητικές τάσεις και πρακτικές της κάθε εποχής. Όσον αφορά την τεκμηρίωση του λαϊκού πολιτισμού μέσα από την ιστορία του Λαογραφικού Αρχείου, και της ελληνικής λαογραφίας στο σύνολό της σχεδόν, αντιλαμβανόμαστε ότι από τη δεκαετία του 1970 και μετά εξελίσσονται παράλληλα δύο διαφορετικές μεθοδολογικές οπτικές, εκείνη της λαογραφίας κι εκείνη της ανθρωπολογίας, που άλλοτε συγκλίνουν (ειδικά όσον αφορά τις τεχνικές τους) και άλλοτε αποκλίνουν σημαντικά μεταξύ τους, ειδικά όσον αφορά τη θεωρητική επεξεργασία και παρουσίαση των σχετικών δεδομένων και τεκμηρίων. Κατά τη γνώμη μου πρόκειται ουσιαστικά για δύο διαφορετικές ταξινουτικές οπτικές και όχι απλώς για διαφορετικές μεθοδολογίες, οι οποίες σε πολύ μεγάλο βαθμό απορρέουν τόσο από την ιστορία των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα, όσο και από την ίδια τη συγκρότηση του Λαογραφικού Αρχείου ως φορέα έρευνας και θεματοφυλακής τεκμηρίων του πολιτισμού. Αυτή η παρατήρηση δεν ισχύει απαραίτητα και για άλλα συναφή αρχεία, όπως είναι για παράδειγμα εκείνο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, ή του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, παρ' όλο που επίσης έχουν σωστικό χαρακτήρα. Στην περίπτωση του πρώτου, με σαφή σκοπό την –εικονική θα λέγαμε σήμερα– ανασύνθεση των χαμένων πατρίδων της Μικράς Ασίας, οι καταγραφές τείνουν να είναι ολιστικές (πιθανόν με την επιρροή της γαλλικής λαογραφίας) και δίνουν μεγάλη έμφαση στη συλλογική μνήμη πριν αυτή χαθεί οριστικά. Στον αντίποδα, οι καταγραφές του Ιστορικού Λεξικού δίνουν έμφαση στο γλωσσολογικό περιεχόμενο του λόγου, αλλά όχι στην ίδια την πληροφορία – που μπορεί να προκύπτει αποσπασματικά και επίσης αποκομμένη από τα συμφραζόμενά της⁹.

9. Το παράδειγμα των καταγραφών του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών είναι χαρακτηριστικό: στην περίπτωση αυτή το ενδιαφέρον των επιτόπιων ερευνητών ήταν πάντοτε εστιασμένο στην αυθόρμητη εκφορά της γλώσσας (που συνιστά πάντοτε τη ζητούμενη πληροφορία) και όχι στο ίδιο το περιεχόμενο του καταγραφόμενου λόγου.

Η προβληματική που θα αναπτύξουμε στη συνέχεια αφορά συνεπώς έναν ιστορικό άξονα, αφενός, πάνω στον οποίο μπορεί να ξετυλιχτεί η ιστορία της επιτόπιας έρευνας για την ελληνική λαογραφία και, αφετέρου, έναν θεωρητικό-μεθοδολογικό άξονα, μέσω του οποίου θα επιχειρήσουμε να αντιληφθούμε τις όποιες διαστάσεις της επιτόπιας έρευνας ως επιστημονικής, αλλά και βαθιά ανθρώπινης, εμπειρίας.

Ας ξεκινήσουμε από την *ταξινόμηση*, ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο στη θεμελίωση της συγκριτικής μεθόδου για τις λαογραφικές σπουδές και τις απαρχές της λαογραφικής έρευνας. Οι συστηματικές ταξινομήσεις της ύλης, μέσα από τη φιλολογική οπτική των απαρχών των λαογραφικών σπουδών και της συγκριτικής μεθόδου, είναι κατ' αρχήν απολύτως αναγκαίες για τη λαογραφική έρευνα: *οργανώνουν* και *συστηματοποιούν* την καταχώριση της ύλης εκ των υστέρων, προκειμένου να την εναποθέσουν σε αρχεία – ώστε να είναι αναζητήσιμη, συγκρίσιμη, και δημοσιεύσιμη, ενώ, αντιστρόφως, *υπαγορεύουν* το ενδιαφέρον για τη συλλογή δεδομένων βάσει ερωτηματολογίων και υφιστάμενων ταξινομήσεων, που προορίζονται για αρχειοθέτηση και συγκριτική θεωρητική επεξεργασία.

Τα ερωτηματολόγια, μπορούν να θεωρηθούν ως ένα πολύ ιδιαίτερο κομμάτι της ποιοτικής μεθοδολογίας για την επιτόπια έρευνα, όπως την αντιλαμβάνεται η λαογραφία ακόμη και ως τις μέρες μας, ενώ γενικότερα αποτελούν βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της ποσοτικής έρευνας. Ένα ερωτηματολόγιο, μέσα από σαφείς ερωτήσεις, επιχειρεί μέσω των απαντήσεων να ποσοτικοποιήσει και να περιγράψει ένα κοινωνικό/πολιτισμικό φαινόμενο. Στην περίπτωση της ελληνικής λαογραφίας, τα πρώτα συστηματικά ερωτηματολόγια τα οφείλουμε στα «Ζητήματα» του Μέγα (Μέγας, 1939/1975). Πρόκειται ουσιαστικά για ενδελεχείς περιγραφές των φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού στον ελλαδικό χώρο έως τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα (με πολύ συχνές τις παραθέσεις παραδειγμάτων από υφιστάμενες καταγραφές), οι οποίες διατυπώνονται με τη μορφή εξειδικευμένων ερωτήσεων και συνοπτικών διατυπώσεων, που με τη σειρά τους υπακούουν σε μία συγκεκριμένη ταξινομική οπτική αρχειοθέτησης του υλικού από την επιτόπια έρευνα, ενώ ταυτόχρονα υπαγορεύουν και τις ερωτήσεις του συλλογέα. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, ο προφορικός αφηγηματικός λόγος προσλαμβάνεται εντός των κοινωνικών και επιτελεστικών του συμφραζομένων και στο εσωτερικό ευρύτερων ταξινομικών κατηγοριών, αλλά όχι ως αυτόνομη κατηγορία, όπως π.χ. θα ήταν τα «μνημεία του λόγου». Το 1962 αναδημοσιεύονται από τον Γ.Κ. Σπυριδάκη συνοπτικά, «Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης», όπου η δημόδης λογοτεχνία ξαναβρίσκει αναλυτικά τη θέση της στις υποκατηγορίες του «Πνευματικού Βίου», ενώ το 1968

εκτυπώνονται συμπληρωματικά ερωτηματολόγια της ελληνικής λαογραφίας και πάλι από τον Γ.Κ. Σπυριδάκη, για τα γεωργικά εργαλεία και τις εθιμικές πυρές, προκειμένου να συνταχθεί ο Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας, και αυτή θα ήταν η ελληνική συμβολή στην χαρτογράφηση των πρώτων θεμάτων του Εθνολογικού Άτλαντα της Ευρώπης: «Ο σκοπός του καταρτισμού του ερωτηματολογίου εκείνου ευοδώθηκε, αφού στα 4.000 από τα 4.500 περίπου αντίτυπα που συμπληρώθηκαν από δασκάλους κυρίως της επαρχίας και επιστράφηκαν στο Κέντρο Λαογραφίας αποθησαυρίστηκε επαρκέστατο υλικό για την σύνταξη των χαρτών» (Ήμελλος-Πολυμέρου, 1983: ε'). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα ερωτηματολόγια της ελληνικής λαογραφίας αποκλίνουν σαφώς προς την ποιοτική περιγραφή, ενώ προϋποθέτουν την πολύ καλή γνώση των φαινομένων που διερευνούν, ώστε να καλύπτουν όλο το φάσμα των κατά τόπους εκδοχών τους με τις όποιες παραλλαγές τους και είναι οργανωμένα βάσει υφισταμένων ταξινομητικών συστημάτων. Είναι επίσης απαραίτητο να σημειωθεί εδώ, ότι οι συντάκτες των ερωτηματολογίων έχουν πλήρη επίγνωση της ατέλειας της μεθόδου και ότι τα ερωτηματολόγια δεν εξαντλούν τα εξεταστέα ζητήματα, αλλά απαιτείται από την πλευρά των συλλογέων συστηματική παρατήρηση για την ενδεχόμενη συμπλήρωσή τους (Μέγας, 1939/1975: 100, Ήμελλος-Πολυμέρου, 1983: στ'). Ο χαρακτήρας τους δηλαδή παραμένει σωστικός κατά προτεραιότητα.

Είναι προφανές ότι στόχος των ερωτηματολογίων στην ελληνική λαογραφία, είναι η διεξοδική συλλογή πληροφοριών με απώτερο σκοπό την ενδελεχή περιγραφή των ίδιων των φαινομένων. Χαρακτηριστικές είναι οι επισημάνσεις του Γ.Κ. Σπυριδάκη, συντάκτη, διευθυντή του Λαογραφικού Αρχείου και μετέπειτα καθηγητή στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο της Αθήνας σχετικά με τον «τρόπο συλλογής της λαογραφικής ύλης» (Σπυριδάκης, 1962: 74-75):

«Εις το έργον του τούτο ο συλλογεύς δέον να προσέχη κυρίως εις τα εξής:

- 1) Όλοι οι πληροφοριόδοτοι επί τινος λαογραφικού θέματος δεν είναι ίσης αξίας. Δια τούτο πρέπει να αναζητήται ο καλύτερος, δηλαδή εκείνος ο οποίος δεν έχει νοθεύσει με στοιχεία εκ του συγχρόνου αστικού πολιτισμού όσα παρέλαβε και γνωρίζει από τους παλαιοτέρους του. Επίσης εκ των προσώπων τούτων άλλοι είναι ειδικοί εις τα παραμύθια, άλλοι εις τας ευτραπέλους διηγήσεις και ανέκδοτα, άλλοι εις τα τραγούδια ή την λαϊκήν ιατρικήν, την μαγείαν κλπ. Αναγκαίον επομένως είναι να αναζητώνται τα ειδικά πρόσωπα και εκ τούτων εκείνοι οι οποίοι πιστεύοντες περισσότερον των άλλων εις την λαϊκήν παράδοσιν ή έχοντες ισχυράν μνήμην, διασώζουν πληρέστερον τα στοιχεία αυτής.

- 2) Το εξεταζόμενο θέμα δέον να καταγράφεται ακριβώς, όπως το αφηγείται (άσμα, παράδοσις, παραμύθι, παροιμία κλπ) ή το περιγράφει [μαγική πράξις, μαντική, έθιμον, χορός, βίος (γεωργικός, κτηνοτροφικός)] ο πληροφοριοδότης, χωρίς μεταβολάς εις το γλωσσικόν ιδίωμα της διατυπώσεως αυτού. Δια την αρτιότητα της συλλογής είναι αναγκαία όχι μόνον η ακριβής γλωσσική καταγραφή, αλλά και η παράθεσις όλων των σχετικών λεπτομερειών, ακόμη και των θεωρουμένων εκ πρώτης όψεως ως ασημάντων. Όπου είναι αναγκαίον δια την κατανόησιν της συλλεγομένης ύλης δέον να παρατίθεται γραφική παράστασις (σχεδιάγραμμα) ή φωτογραφία της περιγραφομένης πράξεως ή του αντικειμένου. Αντικείμενα του λαϊκού βίου δύνανται να συγκεντρώνονται υπό του συλλογέως προς συγκρότησιν εις έκαστον σχολείον ή κοινότητα τοπικών Λαογραφικών Μουσείων.
- 3) Εις το τέλος του καταγραφομένου θέματος (άσματος, παραμυθιού, παραδόσεως, εθίμου κλπ) πρέπει να αναγράφεται: α) το όνομα και επώνυμον του πληροφοριοδότη, β) η ηλικία και γ) αι γραμματικά γνώσεις του.
- 4) Χρήσιμοι είναι έτι πληροφορίαι του συλλογέως σχετικά προς τον τόπον και το πρόσωπον από το οποίον έμαθεν ο πληροφοριοδότης την υπαγορευθείσαν εις αυτόν ύλην: π.χ. άσμα, έθιμον, δοξασίαν, παραμύθι κλπ.
- 5) Εις διαλεκτικάς λέξεις και φράσεις, των οποίων την σημασίαν είναι δυνατόν να μην εννοή ευκόλως ο μη έμπειρος του γλωσσικού ιδιώματος αναγνώστης της συλλογής, δέον να παρατίθεται υπό του συλλογέως επεξηγηματική ερμηνεία εντός αγκυλών ή εις το κάτω περιθώριον της σελίδος.»

Αντιλαμβανόμαστε ότι η σωστή χρήση ενός ερωτηματολογίου, απαιτούσε μεν επιμέλεια για την σωστή συμπλήρωση/αξιοποίησή του, όχι όμως και εξειδικευμένη επιστημονική γνώση: η συστηματική και οξυδερκής παρατήρηση, πέρα από τα όρια ενός ερωτηματολογίου, αφηνόταν στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε συλλογέα. Τα ερωτηματολόγια έφεραν όμως εξαιρετικά πολύτιμες πληροφορίες και μόνο ως τέτοια, τόσο για την ακρίβεια της περιγραφής όσο και για τον όγκο τους, πριν καν συμπληρωθούν. Από αυτή την άποψη αποτελούν και σήμερα πολύτιμα βιβλιογραφικά βοηθήματα. Στην εφαρμογή τους όμως έχασαν, αναπόφευκτα, βασικά συμφραζόμενα των πληροφοριών που κατέγραψαν με την έννοια του κατεπείγοντος. Προορίζονταν άλλωστε, ούτως ή άλλως, για την αφηγηματική απόδοση της καταγραφόμενης πληροφορίας, εφόσον θεωρήθηκε εκ προοιμίου ότι αυτή μεταφέρεται στο συλλογέα μέσα από το λόγο («υπαγορεύεται», στις οδηγίες του Σπυριδάκη). Επί πλέον, καθώς η «περιγραφή» προηγείται ουσιαστικά της «πληροφορίας», υπαγορεύει και το πλαίσιο της παρατήρησης

που κατηγοριοποιείται βάσει των υφιστάμενων ταξινομήσεων και εκ των προτέρων:

«Προς καθοδήγησιν των επιθυμούντων να συμβάλουν εις το έργον της πλήρους και ακριβούς λαογραφικής εξερευνήσεως της χώρας εκρίθη σκόπιμον να συνταχθούν ερωτηματολόγια, αναφερόμενα εις τας κατά παράδοσιν πράξεις και ενεργείας του λαού και παρέχοντα σαφείς οπωσούν υποδείξεις των θεμάτων, περί τα οποία στρέφεται η λαογραφική έρευνα. Επειδή δ' η σύνταξις των ερωτηματολογίων τούτων γίνεται εκ παραλλήλου προς την επιστημονικήν κατάταξιν της αποθησαυρισθείσης εν τω Λαογραφικώ Αρχείω ύλης, δια τούτο η έκδοσις αυτών ακολουθεί τας ανάγκας της κατατάξεως ταύτης και ουχί κατά πάντα την εκ της αλληλουχίας των λαογραφικών φαινομένων υποδεικνυομένη σειράν» (Μέγας, 1939/1975: 99).

Σε αυτό το (προκαθορισμένο) πλαίσιο είναι μὲν δυνατόν να εντοπιστούν συγκλίσεις και αποκλίσεις από το όποιο «αρχετύπο», επιβιώσεις και απουσίες φαινομένων, όχι όμως και διαφορετικότητες. Πριν ακόμη συμπληρωθούν, τα ερωτηματολόγια μας δίνουν τις πρώτες πληροφορίες για την (ταξινομική) διάκριση της ύλης, κατά Μέγα, Σπυριδάκη, Ημελλο και Πολυμέρου, αλλά και για τα ίδια τα φαινόμενα του πολιτισμού που στοχεύουν να καταγράψουν. Έτσι, για παράδειγμα, ολόκληρος ο λαϊκός πολιτισμός στον έλλαδικό χώρο μπορεί να χωρέσει στις παρακάτω μεγάλες κατηγορίες και στις υποδιαίρεσεις τους: Υλικός, Κοινωνικός, Πνευματικός Βίος με τις υποκατηγορίες τους για τον Γεώργιο Μέγα, αλλά και για την οργάνωση της ύλης στο λαογραφικό Αρχείο, σε επίπεδο καταγραφών και σε επίπεδο αποδελτιώσεων (Παπαχριστοφόρου, 2018α: 115). Δηλαδή, το περιεχόμενο των ερωτηματολογίων, στη συνέχεια αποδελτιώθηκε και αναταξινομήθηκε κατά θέματα σε ειδικά δελτία που τοποθετήθηκαν στις αντίστοιχες θέσεις που τους αναλογούν στα συρτάρια των φοριαμών¹⁰. Αυτός είναι ένας παλιός τρόπος αρχειοθέτησης. Σήμερα τη θέση των φοριαμών και των συρταριών, των δελτίων, των ερωτημάτων ενός ερωτηματολογίου, έχουν πάρει οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές με εξειδικευμένα λογισμικά συστήματα και περίπλοκες βάσεις δεδομένων, με λέξεις-κλειδιά και ειδικά πεδία τεκμηρίωσης.

Στον αντίποδα όλων αυτών, η έννοια της ταξινόμησης για την ανθρωπολογική σκέψη είναι ουσιαδώς διαφορετική, καθώς έχει κατ' αρχήν εγγενές περιεχόμενο: οι ανθρωπολογικές ταξινομήσεις πρωτίστως *ερμηνεύουν* μέσω άδηλων συστημάτων κατηγοριοποίησης. Με όρους κοινωνικής θεωρίας, η ταξινόμηση

10. Για τα όρια ενός ερωτηματολογίου, πβ. Bolstad Skjelbred, 1999: 3-6.

αφορά τον τρόπο με τον οποίο διαφορετικοί άνθρωποι, κοινωνίες και πολιτισμοί, οργανώνουν τον κόσμο και τη σκέψη τους σε (ταξινομούμενες) κατηγορίες, τις οποίες οι ίδιοι θεωρούν αυτονόητες και απολύτως «φυσικές», ενώ οι ανθρωπολόγοι προσπαθούν «απλώς» να κατανοήσουν τι υποδηλώνεται μέσα από την ταξινόμηση για τους ίδιους τους φορείς αυτών των συμβολισμών¹¹. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι ταξινομικές οπτικές είναι συγγενείς με την ανθρώπινη ύπαρξη και τον πολιτισμό, καθώς οι άνθρωποι διακρίνουν τον κόσμο σε κατηγορίες αντικειμένων και κατηγορίες ζωντανών όντων, ενώ επίσης ταξινομούν με διαφορετικούς τρόπους τον χρόνο και τον χώρο. Εν προκειμένω, το όποιο σύστημα ταξινόμησης είναι κάτι το οποίο μοιράζονται μεταξύ τους εσωτερικά τα μέλη μιας κοινωνίας. Η εκμάθηση των ταξινομικών ορίων και χαρακτηριστικών στις ανθρώπινες κοινωνίες ξεκινά από την παιδική ηλικία μέσω της ανατροφής και της διαπαιδαγώγησης: αντιλαμβανόμαστε «ταξινομικά» τον κόσμο ακόμη και για τα πιο αυτονόητα, όπως αυτά που μαθαίνουμε ως μέρος της «φύσης» μας, όπως είναι το κοινωνικό φύλο ή ο θάνατος. Αυτές οι *άδηλες* ταξινομήσεις, μέσω των οποίων οι κοινωνίες οργανώνονται και τα μέλη τους αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τον κόσμο, αποτελούν εν τέλει αντικείμενο ενδιαφέροντος για τους ανθρωπολόγους, όπως φαίνεται ενδεικτικά από τα παραδείγματα που παραθέτει η Joy Hendry αναφορικά με το θάνατο, του οποίου τα βιολογικά όρια συγχέονται με τα κοινωνικά, ή τα οικονομικά, σε αρκετούς πολιτισμούς στον πλανήτη μας όπως για παράδειγμα στην προκολομβιανή Αμερική, στην Αφρική ή στην Ασία, και τούτο σε αντίθεση με τις σαφώς(;) οριοθετημένες αντιλήψεις που έχουμε στην Ευρώπη (Hendry, 2011: 63-66). Η διαφορετική πρόσληψη και διαχείριση της ταξινομικής σκέψης από τις δύο πειθαρχίες, τόσο κατά την επιτόπια έρευνα όσο και στην επεξεργασία των καταγραφών από το πεδίο, συνιστά κατά την άποψή μου και τη μεγαλύτερη θεωρητική και μεθοδολογική τους απόκλιση κατά τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας.

Συμπληρωματική με την έννοια της ταξινόμησης είναι για τις ανθρωπολογικές σπουδές, εκείνη του συστήματος ως διατεταγμένου συνόλου που μπορεί να αφορά τα έθιμα ενός λαού ή έναν πολιτισμό γενικότερα, με απώτερο σκοπό την (όποια) κατανόηση του κόσμου μέσα από το πρίσμα των ανθρώπων που ζουν σε αυτόν. Ένα ζητούμενο λοιπόν, όσον αφορά την έρευνα αρχείου και για τις δύο πειθαρχίες, είναι ακριβώς η πιθανότητα «ανάπλασης» αυτού του όλου. Ένα άλλο ζητούμενο είναι η πρόσληψη της προφορικότητας μέσω της επιτόπιας έρευνας και η ανάπλαση των κοινωνικών και επιτελεστικών της συμφραζομένων, όπως

11. Θεμελιακής σημασίας για την κοινωνική θεωρία και την ταξινομική οπτική των πολιτισμών είναι η συμβολή του Emile Durkheim (βλ. χαρακτηριστικά, Ντυρκάιμ-Μως, 2001).

πολύ συχνά περιγράφηκαν στα ερωτηματολόγια της ελληνικής Λαογραφίας, η οποία στην πράξη προσέλαβε τα φαινόμενα προφορικότητας κατ' αρχήν περιγραφικά και σε μεγάλο βαθμό «ποσοτικά» βάσει των ιδίων ερωτηματολογίων: δηλαδή καταγράφοντας τις αφηγήσεις ως κείμενα φιλολογικά και παραβλέποντας τα κοινωνικά, πολιτισμικά και επιτελεστικά τους συμφραζόμενα, τόσο κατά την καταγραφή τους από τον συλλογέα, όσο και συνολικότερα για τους ίδιους τους φορείς τους. Ας υποθέσουμε για παράδειγμα, ότι πηγαίνω σε έναν τόπο και αρχίζω να αναζητώ ανθρώπους που ξέρουν ιστορίες και παραμύθια, ακολουθώντας βασικές οδηγίες «προς συλλογήν λαογραφικής ύλης». Είναι βέβαιον ότι η κοινότητα θα με κατευθύνει στους παλιούς, που έχουν ακόμη κάποια τουλάχιστον διαύγεια πνεύματος, και είναι πιθανόν και πρόθυμοι ομιλητές. Με μία τέτοια προσέγγιση είναι πολύ πιθανόν σε λίγες μέρες να καταγράψω έναν ικανό όγκο αφηγήσεων, αλλά να μου λείπουν στοιχειώδεις πληροφορίες προκειμένου να καταλήξω σε αξιόπιστα συμπεράσματα: ήταν αυθόρμητες οι αφηγήσεις που κατέγραψα; Ανακάλυψα μήπως τον παραμυθά του χωριού; Τα πίστευε όλα όσα έλεγε; Τα λένε ακόμη ή απλώς τα θυμάται από παλιά; Ή μήπως τα έβγαλε από το μυαλό του για να μου τα πει; Και μήπως τα θυμάται από αλλού; Η πρακτική της καταγραφής «μνημείων του λόγου», ή έστω προφορικών κειμένων, εντάσσεται σε μια σαφώς φιλολογική/γλωσσολογική μεθοδολογική παράδοση, που διασώζει απλώς ένα προφορικό κείμενο σε γραπτή μορφή – και θα μπορούσαμε να την παρομοιάσουμε με σωστική ανασκαφή: «σώζουμε ό,τι προλαβαίνουμε πριν πεθάνουν οι παλιοί» και στην συνέχεια το δουλεύουμε σαν οποιοδήποτε κείμενο, που αποτελεί το ίδιο αντικείμενο μελέτης ως προς το περιεχόμενο, το ύφος ή τη δομή του (αλλά όχι ως αφήγηση, συζήτηση, ιδεολογικό λόγο, επιτέλεση, κοινωνικό γεγονός). Στην περίπτωση των καταγραφών της προφορικότητας η (όποια) ανάπλαση του όλου είναι δυστυχώς από εξαιρετικά δύσκολη έως αδύνατη, καθώς αυτό που μας έχει απομείνει είναι λογοτεχνικά «κείμενα» μεγαλύτερου ή μικρότερου φιλολογικού και γλωσσολογικού ενδιαφέροντος – το ίδιο και έκτασης. Το παράδειγμα ενός επιτελεστικού-αφηγηματικού είδους, όπως είναι οι φάρσες που καταγράφονται και ταξινομούνται ως «τοπικά ανέκδοτα», και όπως το έχω αναδείξει σε άλλες εργασίες¹², είναι χαρακτηριστικό αυτής της

12. Κατά την άποψή μου οι φάρσες αποτελούν διακριτό είδος της προφορικής παράδοσης (έστω λογοτεχνίας) καθώς διαρθρώνονται σε δύο διακριτά μέρη: α) το αφηγηματικό μέρος, που καταγράφεται ως «τοπικό ανέκδοτο» και ανακαλεί στη μνήμη του ακροατήριου πρόσωπα και χαρακτήρες από τη ζωή των αφηγητών και της κοινότητας, και β) το επιτελεστικό μέρος, που αναπαράγει με τη μορφή «δρώμενου» ένα στερεοτυπικό σενάριο (αυτό που διαδίδεται μέσω της αφήγησης εκ των υστέρων), το οποίο επικαιροποιείται συνεχώς με νέα πρόσωπα

πολυπλοκότητας μίας (συχνά κρυμμένης) διαδρομής από το αρχείο στο πεδίο.

Στον αντίποδα, λοιπόν, η προφορικότητα μπορεί να γίνεται αντιληπτή μέσα από την ανθρωπολογική διάσταση μίας συνολικότερης πολιτισμικής, κοινωνικής, ιστορικής, βιωματικής (κ.ο.κ., ανάλογα με τον στόχο της έρευνας) συνθήκης, ως επιτέλεση αλλά και ως όχημα συλλογικής μνήμης. Αυτό ισχύει ακόμη και για τα στερεοτυπικά είδη της προφορικής λογοτεχνίας, εφόσον πάψουμε να τα αντιλαμβανόμαστε ως φιλολογικά κείμενα. Η μεθοδολογική παράδοση των κοινωνικών επιστημών αντιμετωπίζει το κείμενο σαν παράθυρο στην ανθρώπινη εμπειρία και μέσα από αυτό αντιλαμβάνεται κοινωνικές δομές και στρατηγικές, συλλογικές ταυτότητες, μνημονικές και μαθησιακές πρακτικές, κώδικες – μία ποιοτική έρευνα λοιπόν βασίζεται εν πολλοίς στην κειμενικότητα και στα χαρακτηριστικά της.

Δύο αιώνες καταγραφών σιγά-σιγά έχουν αναπόφευκτα οδηγήσει σε μεγάλη συσσώρευση πρωτογενούς υλικού – και μάλιστα ετερογενούς επιστημολογικής και μεθοδολογικής προέλευσης. Ως «πρωτογενές υλικό» αντιλαμβανόμαστε οποιαδήποτε πληροφορία προέρχεται από άμεση «καταγραφή» σε όλες τις πιθανές μορφές που μπορεί να βρίσκεται αυτή: κείμενο, σημειώσεις, φωτογραφία, ηχογράφηση, κινηματογράφηση, αντικείμενο. Συνεπώς η αξιολόγηση και η ταξινόμηση της ύλης μπορεί να διαφοροποιείται και ανάλογα με το μέσον εγγραφής της πληροφορίας. Ενώ ο προφορικός λόγος μπορεί να έχει καταγραφεί ως κείμενο, σημειώσεις, ή ήχος, στην πράξη η διερεύνησή του μπορεί να πλαισιώνεται, ενδεχομένως και να τεκμηριώνεται με καταγραφές σε άλλα μέσα, όπως η εικόνα και τα μουσειακά αντικείμενα. Μετά από την «συλλογή» της, η πρωτογενής ύλη έχει θέση τεκμηρίου.

Η αρχειακή διαχείριση του πρωτογενούς υλικού, είναι εκ των πραγμάτων σωστική και προϋποθέτει την απομαγνητοφώνηση/καταγραφή των ηχητικών τεκμηρίων και την αρχειοθέτησή τους, δηλαδή τη συντήρηση και την ταξινόμηση του υλικού, ώστε να είναι προσιτό στις επόμενες γενιές (και σε εμάς καθώς μεγαλώνουμε), αλλά και τη θεματική αποδελτίωση της ύλης ώστε να μπορούν να αναδειχθούν οι επί μέρους πληροφορίες. Ένα πρώτο συμπέρασμα, ειδικά για τα (προφορικά) κείμενα, είτε αυτά προέρχονται από συζητήσεις, είτε από επιτελέσεις, είτε από αφηγήσεις, είτε από υπαγορεύσεις κατά παραγγελία, είναι ότι ενδιαφέρουν εκτός από τους λαογράφους, κοινωνικούς επιστήμονες και φιλολόγους, ειδικά τους γλωσσολόγους. Η διαχείριση της πρωτογενούς ύλης αναδεικνύει επί πλέον έμμεσες πληροφορίες, όπως είναι η ποικιλότητα

ως κοινωνικό γεγονός. Για περισσότερα παραπέμπω στα: Papachristophorou, 2007 και Παπαχριστοφόρου, 2013β: 207-208 και 233-235).

και η επαναληπτικότητα μίας αναφοράς, ή στον αντίποδα, η απουσία της. Η επαναληπτικότητα της πληροφορίας σε επίπεδο καταγραφών, μπορεί να οδηγήσει στη σύνθεση και στον εντοπισμό κυρίαρχων αφηγηματικών εκδοχών από τον ερευνητή, ενώ μία μεμονωμένη πληροφορία μπορεί και να μην είναι ενδεικτική για την κοινότητα που εξετάζουμε. Στη συνέχεια, η διαχείριση της ύλης αφορά στην εξαγωγή θεωρητικών συμπερασμάτων ή δόκιμων υποθέσεων και στην (επιλεκτική) δημοσίευση της πρωτογενούς πληροφορίας. Σε αυτό το στάδιο της επεξεργασίας επιμερίζεται κι ένα σημαντικό μέρος δεοντολογικών ζητημάτων όπως είναι τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, η ανωνυμία των πληροφορητών, η μελλοντική διαχείριση και δημοσίευση του υλικού βάσει αυτών, ενώ για ένα θεσμοθετημένο Αρχείο τίθεται οπωσδήποτε και το ζήτημα της πρόσβασης τρίτων στο υλικό¹³.

Ένα εθνογραφικό – λαογραφικό αρχείο αποτυπώνει συνεπώς μέσα από τον όγκο των καταγραφών του, όχι μόνο την ιστορία του (εθνικού) πολιτισμού που έχει διασώσει με τη μορφή τεκμηρίων, αλλά και την ίδια την ιστορία της επιτόπιας έρευνας για τις εμπλεκόμενες επιστημονικές πειθαρχίες. «Πεδίο» όμως για τις κοινωνικές επιστήμες είναι η ίδια η κοινωνία, είτε πρόκειται για μία παραδοσιακή ή αστική κοινότητα, είτε για μια κοινωνική ομάδα που ταυτίζεται έτσι και μόνο μέσα από ένα χαρακτηριστικό της. Κατά κανόνα προϋποθέτει την άμεση επαφή με τα εν ζωή μέλη της ομάδας. Για τις κοινωνικές επιστήμες είναι κάτι σαν το «εργαστήριο» των θετικών επιστημών, αφού είναι αυτή που δοκιμάζει την εγκυρότητα των διαφόρων θεωριών, ενώ παράλληλα «γεννά» νέες υποθέσεις.

Για τις κοινωνικές επιστήμες, η επιτόπια έρευνα προσανατολίζεται στην επίλυση ενός «προβλήματος» που διατυπώνεται ως υπόθεση εργασίας και υπαγορεύει αντίστοιχα τη «συλλογή» εθνογραφικής ύλης. Γνωρίζουμε ότι πολύ συχνά ένας ερευνητής επιλέγει το θέμα του για τυχαίους, ή και προσωπικούς, λόγους που υπαγορεύονται ωστόσο από έναν επιστημονικό τρόπο ζωής, με βοήθεια τις προσωπικές του κλίσεις (προτιμήσεις) και σύστημα αξιών (πβ. Φίλιας, 1977: 19-20)¹⁴. Για τη λαογραφία, όμως, «πεδίο» επιτόπιας έρευνας είναι ο εθνικός

13. Όπως είναι γνωστό τα Αρχεία αποτελούν συχνά εσωστρεφείς οργανισμούς, όσον αφορά τον έλεγχο της πρόσβασης μελετητών και του ευρύτερου κοινού στο υλικό τους, αλλά και όσον αφορά στη δημοσίευση της πληροφορίας.

14. Ως μεθόδους συλλογής επιστημονικών δεδομένων στις κοινωνικές έρευνες αντιλαμβάνομαστε αδρά τις εξής: 1) ο ερευνητής μπορεί να θέσει στους ανθρώπους ερωτήματα, 2) μπορεί να παρατηρήσει τη συμπεριφορά ατόμων, ομάδων ή οργανισμών καθώς και τα παράγωγα ή τα αποτελέσματα αυτής της συμπεριφοράς, 3) μπορεί να χρησιμοποιήσει ήδη υπάρχο-

πολιτισμός – μέσα από τη διάσωση και την παρακολούθηση των όψεων του όπως μεταβάλλονται στο χρόνο ή, αντ' αυτού, γενικότερα πολιτισμικά φαινόμενα μέσα από τη συγκριτική θεώρησή τους. Στην περίπτωση της ελληνικής λαογραφίας ειδικότερα, το «πεδίο» επί μακρόν αφορούσε το έθνος και την ιστορική του διάρκεια.

Ποιο είναι δηλαδή το πληθυσμιακό «δείγμα» της επιτόπιας έρευνας για την λαογραφία και ποιο για την ανθρωπολογία; Η επιλογή εξαρτάται από την ίδια την τοποθέτηση του προβλήματος και συνεπάγεται εξ αρχής και μία τουλάχιστον από τις κατευθύνσεις της έρευνας. Η οπτική μας πιθανότατα είναι και σε αυτήν την περίπτωση ταξινομική. Ένα πιθανό ερώτημα είναι λοιπόν, «πόσο μέσα είμαι στον πολιτισμό που μελετώ»; Σε πιο βαθμό μοιράζομαι την ίδια γλώσσα, την ίδια κοσμοθεωρία, τις ίδιες αξίες; Και, εν συνεχεία, σε ποιο βαθμό είμαι διατεθειμένος είτε να ταυτιστώ (αν είμαι ξένος), είτε να αποστασιοποιηθώ (αν είμαι δικός);

Αντιλαμβάνεται όμως κανείς ότι τόσο ο προσανατολισμός όσο και οι στόχοι, μίας επιτόπιας έρευνας καθορίζονται άμεσα από ένα θεωρητικό πλαίσιο. Η διαχείριση της πρωτογενούς ύλης βρίσκεται και αυτή σε άμεση συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο και τους στόχους της έρευνας. Εξ ου και οι αυτονόητες διαφορές σήμερα μεταξύ «συλλογής λαογραφικής ύλης» και «επιτόπιας έρευνας»: η πρώτη αποσκοπούσε στην καταγραφή «ειδήσεων», όπως τις αποκαλούσαν χαρακτηριστικά, και πληροφοριών, με σκοπό τη θεματική ταξινόμηση και την αρχειοθέτησή τους, ενώ η δεύτερη στην ερμηνεία τους – δηλαδή στη διαχείριση ενός αρχικού ερωτήματος της έρευνας. Οι δύο διαφορετικές ταξινομικές οπτικές σήμερα είναι προφανείς. Ο θεωρητικός στόχος ωστόσο, στις απαρχές της επιτόπιας έρευνας για τη λαογραφία ήταν κατ' εξοχήν ιστορικός, είτε αφορούσε το ρομαντικό ιδεώδες περί «ψυχής» του λαού, είτε τα εθνικά ιδεώδη των νεοσύστατων ευρωπαϊκών κρατών, όπως η Ελλάδα που όφειλε να αναπροσδιορισθεί μέσα από την συνέχεια ενός ενιαίου και αδιάρρηκτου πολιτισμού, του ελληνικού, από την αρχαιότητα έως την σύγχρονη εποχή.

Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό για την ίδια την έρευνα να γνωρίζει ο ερευνητής σε βάθος τόσο την ιδεολογία όσο και τη μεθοδολογία, βάσει των οποίων έχουν συσταθεί τα αρχεία που επισκέπτεται... Γι' αυτό και θεωρώ την έρευνα αρχείου ως μία άλλη εκδοχή της επιτόπιας έρευνας, συμπληρωματική με την καθαυτό επιτόπια έρευνα και το πεδίο της εθνογραφίας διττό: μέσω του αρχεί-

---

να γραπτά κείμενα ή στοιχεία που έχουν συλλεχθεί για σκοπούς διαφορετικούς από εκείνους του ερευνητή (Φίλιας, 1977: 96). Και οι τρεις αυτές κατευθύνσεις θα μπορούσαν να αφορούν εξίσου και τη συλλογή λαογραφικής ύλης όπως τη γνωρίζουμε μέσα από τα σχετικά αρχεία.

ου επιτυγχάνεται μία διαχρονική προσέγγιση του διακυβεύματος της έρευνας, και μέσω της επιτόπιας έρευνας η συγχρονική του προσέγγιση. Είναι επίσης προφανές, ότι στην περίπτωση ενός αυτοτροφοδοτούμενου αρχείου, η επιτόπια έρευνα αναπτύσσεται σε στενή εξάρτηση με την αρχειοθέτηση και είναι δυνητικά ευαίσθητη σε οποιασδήποτε μορφής (πολιτική) διαχείριση, αφού αφενός προσαρμόζεται στις θεωρητικές τοποθετήσεις της εποχής της, και αφετέρου έχει έναν αδιαφιλονίκητο σωστικό χαρακτήρα – τουλάχιστον μεταβαλλόμενων φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού και ειδικά της προφορικής και της εθιμικής παράδοσης. Ενέχεται συνεπώς ο επιστημονικός κίνδυνος, η διάσωση, με τη μορφή του αμετάβλητου στο χρόνο τεκμηρίου, να συντελεστεί και με πολιτικά κριτήρια – πόσο μάλλον όταν το αντικείμενο είναι και εθνικά ευαίσθητο, από τις απαρχές ήδη της λαογραφίας ως επιστημονικής κατεύθυνσης.

Για να συνοψίσουμε, η επιτόπια έρευνα, από τη συλλογή λαογραφικής ύλης έως την εθνογραφία του λαϊκού πολιτισμού, βρίσκεται σε διαρκή συνομιλία με τον θεωρητικό προβληματισμό της εποχής της: εν προκειμένω, από τη συγκριτική και ιστορική προσέγγιση του Νικολάου Πολίτη έως την «εθνογραφική» του Λουκάτου και την ανθρωπολογική προσέγγιση των νεότερων ερευνητών του Κέντρου Λαογραφίας. Σε αυτά τα θεωρητικά και μεθοδολογικά πλαίσια, η σύνταξη σχετικών ερωτηματολογίων και οι ταξινομικές κατευθύνσεις για τη συλλογή λαογραφικής ύλης, δεν είναι παρά εκφάνσεις ευρύτερων θεωρητικών προσανατολισμών και διαφορετικών τρόπων αντίληψης του πεδίου. Χαρακτηριστική επίσης είναι η απόσταση, που φαίνεται πως κράτησαν από αυτό, πρωτεργάτες της ελληνικής λαογραφίας, όπως ο Πολίτης και ο Κυριακίδης. Το αντικείμενο της επιτόπιας έρευνας, και ειδικά όταν αυτό συνδέεται με την αρχειοθέτησή της, υπαγορεύεται συνεπώς από θεωρητικά, επιστημονικά και ιδεολογικά, ρεύματα. Στην ιστορία του Κέντρου Λαογραφίας, τρεις είναι οι κατευθυντήριες γραμμές: η έννοια της συλλογής κατ' αρχήν, ο «σωστικός» της προσανατολισμός στη συνέχεια, δηλαδή «καταγράφουμε ό,τι βρίσκουμε», και πιο πρόσφατα η εστιασμένη προσέγγιση του πεδίου. Οι δύο πρώτες κατευθύνσεις βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με την πρόσληψη «μνημείων» του λόγου και του «λαϊκού βίου» και δίνουν έμφαση στην ιστορική διαχρονία, ενώ η τρίτη προσέγγιση επιτρέπει και τη συγχρονική, ανθρωπολογική, εξέταση των ίδιων φαινομένων.

Πέρα από τη θεωρητική συζήτηση που μόλις αναπτύξαμε, το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα στο οποίο έχω οδηγηθεί μέσα από την προσωπική ερευνητική μου εμπειρία στο αρχείο και στο πεδίο, είναι ότι η προσφορά των προηγούμενων γενεών λαογράφων με την ενδελεχή παρατήρηση και περιγραφή των διαφόρων εκφάνσεων του λαϊκού πολιτισμού είναι ανεκτίμητης αξίας, για

δύο λόγους: α) αφενός γιατί τα κατέγραψαν σε εποχές και σε μορφές που πλέον δεν υφίστανται, και β) γιατί είναι πολύ δύσκολο να το κάνει κανείς αν δεν γνωρίζει άπταιστα τον πολιτισμό που παρατηρεί – και αυτό συμβαίνει μόνο όταν είναι και ο ίδιος φορέας του. Ξεκινώντας από τη συλλογή υλικού, που δεν είναι επιτόπια έρευνα, οδηγούμαστε σήμερα στη διαχείριση ενός τεράστιου όγκου αρχειακών δεδομένων, που έμμεσα δίνει μία ανεξάρτητη δυναμική ποικίλων πληροφοριών για το ίδιο το πεδίο – του οποίου καλό είναι να έχει κανείς άμεση γνώση: επιστρέφουμε λοιπόν σε αυτό.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλεξιάδης Μηνάς, *Η ελληνική και Διεθνής Επιστημονική Ονοματοθεσία της Λαογραφίας*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.
- ASA / Association of Social Anthropologists: “Ethnography and research ethics” στο: <https://www.theasa.org/ethics/ethnav/three> (τελευταία πρόσβαση: 25/01/2020).
- Bolstad Skjelbred Ann Helene, “Possibilities and Limitations: A Critical Look at a Norwegian Tradition Archive”, ανάρτυπο δημοσιευμένο στο: *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*, επιμ. L. Høpko, Finnish Literature Society, Ελσίνκι 2000.
- Hendry Joy, *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε – εισαγωγή στην πολιτισμική και κοινωνική ανθρωπολογία*, επιμέλεια Έλια Πετρίδου, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2011.
- Ήμελλος, Στέφανος Δ. & Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αικατερίνη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού : ερωτηματολόγιο*, Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας (Δημοσιεύματα αρ. 17), 1983.
- Lévi-Strauss Claude, *Anthropologie structurale deux*, Librairie Plon, Παρίσι 1974.
- , *Anthropologie structurale*, Librairie Plon (1^η έκδοση 1952), Παρίσι 1974.
- Loukatos Demetrios, “Conteurs populaires transmettant leurs récits par écrit : le cas d ‘un berger mi-illétre en Grèce”, *Fabula*, 38 (1997), σ. 291-302.
- Μέγας Γ. Α., *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, Ανατύπωσης [των τριών τευχών-ανατύπων από την Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου, 1939-1949], Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1975.
- , «Λαογραφικόν Αρχείον της Ακαδημίας Αθηνών. Περί του συντελεσθέντος εν τω Λαογραφικώ Αρχείω έργου κατά τα έτη 1936-1955», *Λαογραφία*, ΙΖ’ (1957), σ. 648-658.
- Ντυρκάμι Εμίλ & Μως Μαρσέλ, *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης: Συνεισφορά στη μελέτη των συλλογικών αναπαραστάσεων* • μτφ. Α. Γεωργούλας • επιμέλεια σειράς Δ. Γ. Τσαούσης. - 1^η έκδ. – Αθήνα, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Αθήνα 2001.
- Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, «Η βάση δεδομένων για τα παραμύθια: προβληματισμοί και μέθοδος», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 28 (1999), σ. 257-278.

- , «Από το κουτσομπολιό και (με) το νανούρισμα στο παραμύθι: ο οικότυπος του Βασιλιά Ύπνου», *Εθνολογία* 8 (2000), Αθήνα 2001, σ. 129-171.
- , «Το ζήτημα της κατάταξης των παραδόσεων και οι παραδόσεις του Λαογραφικού Αρχείου», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας*, 29-30 (1999-2003), σ. 147-162.
- , «Παιδικές αφηγήσεις από τη Λιβαδειά και τη Θίσβη Βοιωτίας: παρατηρήσεις σε δύο χειρόγραφα της Συλλογής Μαθητών του Λαογραφικού Αρχείου», *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. 4, τεύχος β (4β), Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών (Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000), Αθήνα 2008, σ. 551-578.
- , 2009α: «Η ανάπτυξη της εφαρμογής τεκμηρίωσης και διαχείρισης του ψηφιοποιημένου υλικού», στα Πρακτικά της Ημερίδας παρουσίασης των αποτελεσμάτων του Έργου «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», 3/04/2009: <http://www.kentrolaografias.gr/el/content/μαριλένα-παπαχριστοφόρου> και http://83.212.12.61/default.asp?V_DOC_ID=2456
- , «Η επιτόπια έρευνα και η μελέτη του λαϊκού αφηγηματικού λόγου: με αφορμή πέντε εντεταλμένες αποστολές στα Δωδεκάνησα (2003-2007)», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας*, 31-32 (2004-2009), σ. 225-242.
- , ««Μνημεία του λόγου», επιτόπια έρευνα και προφορικότητα: από την συγκριτική-ιστορική μέθοδο του Ν. Πολίτη σε μία ολιστική προσέγγιση της (προφορικής) παράδοσης», Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου για τα 100 χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας (1909-2009), *Λαογραφία*, ΜΒ (2010-2012), Αθήνα 2013, σ. 761-777.
- , *Μύθος, Λατρεία, Ταυτότητες - «στο νησί της Καλυψώς»*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.
- , «Ο Γεώργιος Α. Μέγας, η ιστορική - γεωγραφική θεωρία και η επιτόπια έρευνα», *Πρακτικά Ημερίδας Ο Γεώργιος Α. Μέγας και η Ελληνική Λαογραφία: Αφιέρωμα στα 40 χρόνια από την εκδημία του (1976-2016)*, Μ. Γ. Βαρβούνης - Γ. Χ. Κούζας (επιμ.), *Λαογραφία - Παράρτημα*, αρ. 19, Αθήνα 2018, σ. 105-118.
- , «Από τη συλλογή λαογραφικής ύλης στην επιτόπια έρευνα: μία κριτική αναδρομή στην ιστορία της ελληνικής λαογραφίας», συμμετοχή στο συλλογικό τόμο *Λαογραφία και Ανθρωπολογία* (επιμ. Β. Νιτσιάκος, Π. Ποτηρόπουλος), εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 2018, σ. 99-125.
- Papachristophorou Marilena, «Principles of Fieldwork and Archiving» στο *FF Network*, no 19 / March 2000, p. 21-24. Κοινή δημοσίευση με τους: P. Enges, L. Jiga, B. Klein, H. P. Larsen, J. Roper, F. Skott, E. H. Västriks, U. Wolf-Knuts, S. Österlund.
- , «Orality, transcription and construction of data» στο *Indian Folklife - A quarterly newsletter from National Folklore Support Centre*, vol. 4, Issue 1, serial no 18, «Folklore and Media», January 2005, Chennai (India) σ. 12-15.
- , «Des farces aux récits 'facétieux' - Ou de la transformation de bons vivants en personnages légendaires» στο *Classer les récits: théories et pratiques*, επιμ. Aboubakr Chraïbi, L'Harmattan, Παρίσι 2007, σ. 401-427.
- Salomonsson Anders, «Documentation and Research», ανάπτυπο δημοσιευμένο στο: *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*, επιμ. L. Honko, Finnish Literature Society, Ελσίνκι 2000.

- Σπυριδάκης Γ. Κ., «Οδηγίαι προς Συλλογήν Λαογραφικής Ύλης», Ανάτυπον εκ της *Επετηρίδος του Λαογραφικού Αρχείου*, 13-14 (1960-1961), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1962, σ. 73-147. Διαθέσιμο ψηφιοποιημένο αντίγραφο, στο http://www.kentrolaografias.gr/sites/default/files/Odhgiaia_Pros_sulloghn_laografikhs_ulhs.pdf
- Φίλιας Βασίλης (επ.), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, Σπουδαστήριο κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Gutenberg, Αθήνα 1977.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ